

Головко Ірина

ПЕРСПЕКТИВИ ВТІЛЕННЯ СТАНДАРТІВ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Визначено перспективи становлення ліберальної демократії на політико-культурному рівні. Обґрунтовано, що культура є важливим, якщо не визначальним, чинником розбудови повноцінного ліберально-демократичного суспільства, основою для формування цілісної культурно-національної ідентичності. Відзначено, що освіта відіграє вагомую роль у сприйнятті ідей лібералізму,

оскільки незмінною і вирішальною залишається головна соціальна функція лібералізму – стимулювати, осучаснювати суспільство.

Ключові слова: суспільство, культура, лібералізм, освіта, демократія, свобода.

The prospects of becoming a liberal democracy in the political and cultural level are identified. It is proved, that a culture is the important factor of becoming of valuable liberal and democratic society, basis for forming of integral cultural and national identity. Noted, that education plays an important role in the perception of liberal ideas, core is the main social function of liberalism – to stimulate, makes the society is modern.

Key words: society, culture, liberalism, education, democracy, freedom.

Аналіз політичних подій кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволяє стверджувати, що процеси демократизації в сучасному світі набувають небачених масштабів поширення та розгортання. Тому на сьогодні осмислення проблем демократизації та переходів – зокрема до ліберальної демократії – у сучасній науці набуває особливої *актуальності*. В Україні лібералізм наявний декларативно, бо його індикатори – партії та ліберальна економічна реформа – засвідчують його слабкість у політичній системі країни. У культурному та мовному аспектах є певні прояви застосування ліберальних методів, що ставить перед Україною завдання формувати своє бачення та власний сценарій соціополітичного розвитку [1]. *Метою статті* є виявлення ключових умов ефективного функціонування інститутів ліберальної демократії у контексті аналізу основних детермінантів формування ліберальної демократії (культура, освіта).

Постановка проблеми спирається на результати наукових досліджень західних теоретиків у різних галузях суспільно-політичного знання: Дж. Бентам, І. Валлерстайн, Т. Гоббс, Дж. Грей, М. Грондона, Л. Даймонд, Р. Даль, І. Кант, Дж. Локк, Л. фон Мізес, Дж. Ст. Міллер, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Сміт, Г. Спенсер, А. де Токвіль, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк, Д. Хелд, К. Шміттер, Й. Шумпетер та ін.

Дослідник М. Грондона виділяє два типи культури, а саме два ідеальні типи систем цінностей: одна – повністю сприяє політич-

ному та економічному розвитку (прогресивна культура), а інша – повністю йому суперечить (резистивна культура) [2, с. 62–72]. Ця типологія охоплює двадцять факторів, які по-різному розглядаються в культурах, що сприяють чи чинять опір розвитку та демократизації, зокрема переходу до ліберальної демократії.

Зупинимось на аналізі найголовніших з тих двадцяти культурних факторів, які належать прогресивній культурі, що в свою чергу сприяє становленню ліберальної демократії. Це, насамперед: релігія, віра в особистість, моральний імператив, концепції багатства, погляди на конкуренцію, поняття справедливості, цінність праці, бачення демократії, освіта, важливість корисності, менші чесноти, фокус на часі, раціональність, влада, світогляд, погляд на життя, порятунок від світу чи у світі, дві утопії, природа оптимізму, роль плюралізму.

Розглянемо фактор *релігії*. У ст. 35 Конституції України, написано: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [3]. Це підкріплюється тим, що в Україні функціонує достатньо багато релігійних течій та організацій [4].

Що стосується фактору *віри в особистість*, то головним двигуном ліберального демократичного розвитку є творчість і робота людей. Саме клімат свободи, що дає їм контроль над власною долею, змушує їх прагнути і винаходити. Якщо люди відчують, що за них відповідають інші, індивідуальні зусилля слабшатимуть. Довіра до особистості, віра в особистість є елементами сприятливої для розвитку ліберальної системи цінностей. У суспільстві, що довіряє, очевидно є готовність прийняти ризик того, що особистість може робити вибір, який суперечить бажанням уряду.

У політичну культуру українців майже не закладена *відповідальність*. Люди завжди охоче перекладають тягар відповідальності на інших, у цьому випадку – на державу. А тим, хто при владі, це дає можливість триматися біля керма, спекулюючи на таких настроях. «Жодна економіка не зможе витримати такого навантаження соціальними трансфертами, які повісили на україн-

ську економіку. А населення, незадоволене ступенем відповідності рівня свого життя тому ідеалу, який у нього різними способами сформували, чомусь вважає, що держава йому винна, і чекає від неї дедалі більших і більших соціальних виплат. Провокуючи політиків цими своїми очікуваннями на обіцянки. Жоден політик, який іде на вибори, не відмовиться від того, щоб дати багато обіцянок – адже інакше його не оберуть» [5].

Стосовно *морального імперативу* можна зробити висновок, що у сприятливих для розвитку культурах існують загальноприйняті закони і норми, які не є надмірно вимогливими, а тому їх можна виконувати. Моральний закон і соціальна реальність фактично співпадають.

Зазначимо, що у *концепціях багатства*, сприятливих для розвитку суспільствах, багатство, передусім, складається з того, що ще не існує. У розвинутому світі головне багатство міститься у багатообіцяючих процесах інновацій. Зокрема, фактор *поглядів на конкуренцію* передбачає, що суспільства, які сприяють розвитку, характеризуються необхідністю конкурувати задля досягнення багатства і досконалості не тільки в економіці, але й у будь-якій сфері суспільства. Фактично, можна стверджувати, що конкуренція для українців має стати формою співпраці, при якій обидва конкуренти отримують користь від того, що їх змушують робити якнайкраще, так само як в спорті. Конкуренція виховує демократію, капіталізм і розбіжності у поглядах [6, с. 44–271].

Фактор плюралізму з'явився ще за часів Мартіна Лютера (XV ст.), коли вільне трактування Біблії стало релігійним першоджерелом інтелектуального плюралізму в часи панування догматизму у християнському світі. Слід сказати, що в становленні ліберальної демократії плюралізм відіграє дуже важливу роль.

Розглядаючи роль *освіти*, зауважимо, що система цінностей, яка сприяє розвитку, виховує особистості, які є новаторами. Освіта – головний інструмент такого виховання. Однак форма освіти повинна давати змогу особистості відкривати свої істини, а не диктувати, що є істиною. Лібералізація вищої школи в Україні («Болонський процес»), засвоєння студентами принципів свободи і одночасно відповідальності за свій вибір сприятиме тому, що тільки вільна людина, яка засвоїла навички прийняття рішень і

несе за них відповідальність, може по-справжньому бути свідомим громадянином, мобільним професіоналом [7, с. 220–226].

Фактор *важливості корисності* полягає в тому, що розвинутий світ сторониться недоведених теорій і надає перевагу тому, що можна практично перевірити і що є корисним. Розвинуті суспільства цінують ряд *менших цінностей*, які фактично є недоречними в традиційних культурах: добре виконана робота, ввічливість, пунктуальність. Все це доповнює ефективність і гармонійність людських відносин. Тим не менше, менші чесноти є типовими для суспільств, в яких люди більше зважають на потреби інших.

Для сучасного світу типовим є наголос на *фактор раціональності*. Раціональна особа наприкінці дня отримує задоволення відповідно до результату, прогрес є наслідком великої кількості малих здобутків [8]. У раціональних суспільствах *сила (влада)* базується на законі. Коли встановлено верховенство права, суспільство функціонує відповідно до раціональності, яку філософи (наприклад Дж. Локк, Д. Юм, І. Кант) приписували космосу – природному закону.

У культурі, що сприяє розвитку, *світогляд* розглядають як налаштування до дії. Світ очікує на людину, яка хоче зробити щось, щоб його змінити. У прогресивній культурі погляд на життя – «це те, що я роблю, що б не сталося – я протагоніст. У резистивній культурі життя – це те, що стається зі мною – я мушу цьому підкоритися» [9, с. 120–125]. *Два бачення демократії* характеризуються тим, що резистивна культура – спадкоємиця традиції абсолютизму, навіть якщо вона набирає форму популярної демократії Ж.-Ж. Руссо, яка не допускає ніяких юридичних обмежень чи інституційного контролю. У такому випадку абсолютна влада короля передається народу. Ліберальна демократія характеризує бачення демократії у прогресивній культурі: політична влада розподілена між різними гілками і визнається верховенство права.

Культура відіграє значно важливішу роль у становленні ліберальної демократії, ніж це описувалося в літературі останніх двох десятиліть ХХ ст. Схоже, що синдром цінностей довіри, толерантності, добробуту й участі у прийнятті рішень, виявлений параметром виживання/самовираження, є особливо важливим. Ліберальна демократія не досягається простим запровадженням інституційних

змін чи через маневрування еліти. Її виживання залежить від цінностей і вірувань звичайних громадян.

Тому культура є важливим, якщо не визначальним, чинником розбудови повноцінного ліберально-демократичного суспільства, основою для формування цілісної культурно-національної ідентичності. Так само, як демократичні інституції базуються на здоровому громадянському суспільстві, так і громадянське суспільство має попередників і передумови на рівні культури. Особливо актуальним це питання постає в українській перспективі.

Українська держава, здобувши незалежність і прагнучи втілення ліберальної демократії в умовах глобальної гуманітаризації людства, повинна оптимально визначати зміст, цілі та пріоритети стратегії формування ментальної (духовної) сфери. Для цього потрібно водночас відкривати перед індивідом широкі перспективи діалогу цивілізацій та опанування глобальних ліберальних цінностей [10, с. 176]. Наразі, людство формує гуманітарний світогляд, основою якого є ліберально-демократичні цінності.

Для реалізації «людиноцентричної» («ліберальної») моделі розвитку українського суспільства необхідно зробити гуманітарну політику пріоритетною в державі. Це означає, що головним джерелом, основою і критерієм розвитку сучасного суспільства та держави мають бути культура, наука, освіта, а для цього необхідно сформувати нові підходи до політики в галузях культури та духовної сфери.

У кризових, надто повільних трансформаційних процесах українська суспільна свідомість повільно переорієнтовується на загальнолюдські ліберально-демократичні цінності, бо усвідомлює, що немає альтернативи конституційній демократії та ринковій економіці. Культура в умовах глобалізації та соціально-політичних змін є важливим фактором консолідації українського суспільства. Саме на основі культури як системи цінностей, які спираються на ліберальну традицію, можлива консолідація українського народу, побудова громадянського суспільства та становлення ліберальної демократії [11].

Що стосується України, то попри достатньо високий рівень освіти, яким вирізняється її населення з-поміж інших країн світу, значна частка людей не має системних, цілісних знань щодо полі-

тики лібералізму, що, безперечно, у багатьох випадках пов'язане з особливостями політичної соціалізації за часів СРСР. Наприклад, 63%, населення вважають що Україні потрібна демократія, 67% – свобода, і лише 24,8% вбачають потребу України у лібералізмові, причому, практично така ж частина населення (23,9%) вважає його явищем непотрібним [12] (див. табл. 1).

Соціологічні дослідження свідчать про те, що достатньо часто люди не розуміють глибинного значення терміну «лібералізм». Результатом такого нерозуміння стає відокремлення поняття «лібералізму» від поняття «свободи», у той час коли їх кореляція не підлягає сумніву.

Таблиця 1.

**Розподіл відповідей респондентів на питання:
«Як Ви вважаєте, чи потрібні зараз Україні:»**

	Безумовно, так	Скоріше так	Наскільки так, наскільки й ні	Скоріше ні	Безумовно, ні	Важко сказати
Демократія	34.9	28.2	14.5	4.7	5.3	12.2
Лібералізм	11.3	13.5	24.6	13.4	10.5	26.6
Свобода	42.6	24.4	15.0	4.8	2.3	11.0
Порядок	79.9	13.3	1.4	1.7	0.6	3.1

Виходячи з цих емпіричних даних [14], а також показників підтримки ліберальних ідеологічних течій з боку українського суспільства, мусимо погодитися з М. Михальченком, який зазначав, що «ліберальні, соціал-демократичні, християнсько-демократичні, консервативні, республіканські ідеї дуже повільно входять у духовний простір українського суспільства. Це, скоріше, «модний одяг» у мисленні невеликих груп інтелігенції, ніж сектори масової свідомості» [13, с. 29]. Проте стан суспільної свідомості українців свідчить, що в країні зростає попит на лівоцентристську ідеологію – він має тенденції до посилення в усіх регіонах країни

протягом останніх років. Із цього не витікає необхідність створення або реабілітації відповідного партійного бренду, який мав дуже мало спільного із реальними соціал-демократичними принципами [14, с. 144].

В Україні лібералізм поки не став масовою ідеологією. Вимоги свободи особистості та підприємництва, обмеження втручання держави в бізнес, культуру й особисте життя громадян наразі мало хто розділяє. Окрім рівня популярності партій, який і на популярність відповідних ідеологій, важливу роль відіграє те, що тривалий час соціально-економічні зміни українського суспільства означувалися в ЗМІ не інакше, як «ліберальні реформи». Останнім часом ліберальна риторика в українських ЗМІ якось згасла, але стійка асоціація лібералізму з наявними соціально-економічними процесами в суспільній свідомості залишилася. Тим самим, відмовляючи в підтримці ліберальному ідеологічному напрямку, респонденти, можливо, перш за все виражали протест проти своєї матеріальної невлаштованості, проти того, що панує навколо «ліберального реформування», і, нарешті, проти соціально-економічної політики держави [15].

Існує також інший аспект актуальності лібералізму. Більшість класичних ліберальних принципів сьогодні сприймається як «загальнолюдські цінності» або «природні права людини». Серед них можна назвати такі, як ідея самоцінності індивіда і його відповідальності за свої дії; ідея приватної власності як необхідної умови індивідуальної свободи; принципи вільного ринку, вільної конкуренції та вільного підприємництва, рівності можливостей; система розділення влади, стримувань і противаг; ідея правової держави з принципами рівності всіх громадян перед законом, терпимості і захисту прав меншин; гарантія основних прав і свобод особистості (совісті, слова, зборів, створення асоціацій і партій); загальне виборче право тощо [16, с. 367–375].

Без більшості з перерахованих цінностей важко уявити сучасну європейську цивілізацію. А те, що такі цінності і права вже не завжди ідентифікуються зі своїми ліберальними витоками, лише говорить про всю ту значимість, яку ліберальна ідеологія має в сучасній загальнолюдській культурі. Українське суспільство ще не до кінця зуміло освоїти цей загальнолюдський пласт культури.

Наприклад, це стосується поняття відповідальності – одного із засадничих концептів лібералізму.

У процесі формування української культури, як зазначалося вище, майже не закладено пріоритетності значення категорії відповідальності для державотворчих демократичних процесів. Саме тому українці завжди охоче покладаються на державу, знімаючи, таким чином із себе відповідальність за власні дії.

Таким чином, ХХІ ст. висуває нові, раніше не відомі завдання буквально в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства. Українське суспільство стає дедалі більш антропоцентричним. Індивідуальний розвиток людини, особистості за таких умов стає, з одного боку, основним показником прогресу, а з іншого – головною передумовою подальшого розвитку суспільства та передумовою для становлення ліберальної демократії [17, с. 220–226].

Узагальнюючи перспективи встановлення в посткомуністичних країнах стабільного і міцного ліберально-демократичного порядку (подібного до того, що існує в країнах Заходу), зазначимо, що вагома роль у цих процесах належить змінам в ціннісних орієнтирах і діях політичних суб'єктів (як на рівні лідерів і організацій, так і на рівні мас) у бік раціоналізації та лібералізації. Поки що ці процеси протікають дуже повільно. Сьогодні в українському суспільстві спостерігається більш сильна орієнтація на націоналістичні ідеї, які певним чином уповільнюють процеси лібералізації.

---

1. Головка І. В. Стан та перспективи формування ліберальної демократії в Україні / І. В. Головка // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 27. – 420 с. – С. 367–375.

2. Грондона М. Культурна типологія економічного розвитку / Мар'яно Грондона // Ї. – 2008. – № 53. – С. 62–72.

3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

4. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2009 р.) [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : <http://gisu.org.ua/ukr/resources/statistics/ukr2009/>.

5. Лібанова Е. «Я не вірю в можливість відродження протестантської етики» / Е. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2009. – № 26 (754). – 11–31 липня.
6. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; [пер. с нем. / сост., общ. ред. и предисл. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
7. Застава І. В. Проблематика лібералізму: освітній вимір / І. В. Застава // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2007. – Вип. 15. – 528 с. – С. 220–226.
8. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Макс Горкгаймер ; [пер. з нім. М. Д. Култаєвої]. – К. : ППС–2002, 2006. – 282 с. – («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
9. Мизес Л. фон. Социализм. Экономический и социологический анализ / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. Б. Пинскера]. – М. : «Catalax», 1994. – 416 с.
10. Тихомирова Є. Б. Паблік рилейшнз у глобалізованому світі : [моногр.] / Є. Б. Тихомирова. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 489 с.
11. Жулинський М. Україна: випробування свободою, або чим зумовлюється прогрес нації [Електронний ресурс] / М. Жулинський // Дзеркало тижня. – 2004. – № 38 (513). – 25 вер.–1 жовт. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3050/47838/>.
12. 2012: політичні підсумки і прогнози – загальнонаціональне опитування : результати загальнонаціонального соціологічного опитування (2012 р.) [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» та «Юкрейніан соціолоджі сервіс». – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/archive>.
13. Михальченко М. Українська національна ідея: підказки для політичних лідерів / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 24–36.
14. Біденко Ю. М. Ідеологічні детермінанти політичного процесу (державний та глобальний виміри) : дис. ... кандидата політ. наук : 23.00.02 / Біденко Юлія Михайлівна. — Харків, 2009. — 241 с.
15. Бублик П. Перспективи лібералізму в Україні [Електронний ресурс] / П. Бублик // Матеріали круглого столу Ліберально–демократичної партії України. – 2004. – 17 лип. – Режим доступу : <http://www.ldpu.org.ua/partners/institution-of-liberalism/4289c47ab87e0/>.
16. Головка І. В. Стан та перспективи формування ліберальної демократії в Україні / І. В. Головка // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 27. – 420 с. – С. 367–375.
17. Застава І. В. Проблематика лібералізму: освітній вимір / І. В. Застава // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2007. – Вип. 15. – 528 с. – С. 220–226.